

Heemtjdinghen

62ste jaargang nr. 2

juni 2026

Veilige plek voor
vluchtelingen

Stichts-Hollandse Historische Vereniging

Heemtijdinghen

62ste jaargang nr. 2, juni 2026

Inhoud

Vluchtelingen werden niet aan hun lot overgelaten in de oorlog door Bert van Elk	37
Land van Woerden: Geen kip maar een hoen op de sokkel door Jan van Es	50
Bijna zestig jaar waterlevering door De Elf Gemeenten door Sander Denters	52
Een ontuchtige weesvader: Cornelis Hooijbouw door Nettie Stoppelenburg	62
Boeksignalement: De Fenix van Oudewater (komt nog) door Frans van Bork	72
Boeksignalement: De xxxx (komt nog) door Iman Vroman	xx

Illustratie omslag:

Na het bombardement van 14 mei 1940 krijgen gevluchte Rotterdammers maaltijden in Den Haag. Foto's van dergelijke hulp in de regio Woerden zijn niet bekend. (Detail van foto Nationaal Archief)

Lidmaatschap van de SHHV is voor onbepaalde tijd en wordt automatisch verlengd.
Opzeggen uiterlijk 4 weken voor begin van kalenderjaar (zie ook het colofon).

Vluchtelingen werden niet aan hun lot overgelaten in de oorlog

Woerden ving tientallen landgenoten op

Dat er landgenoten in Woerden werden opgevangen in de Meidagen van 1940 is bekend. Dat de gemeente ook opvang bood aan grote groepen geëvacueerden tijdens de latere oorlogsjaren veel minder. Het aantal liep in de loop van de bezettingsjaren op tot enkele honderden aan het eind van de gevechten op zaterdag 5 mei 1945. Nog een beeld dat moet worden bijgesteld: vluchtelingen werden niet aan hun lot overgelaten na het verlaten van huis en haard. Ze konden terugvallen op een uitgebreid stelsel van voorzieningen, leert een zoektocht in de archieven.

Door Bert van Elk

Vanaf het moment dat de Duitse Wehrmacht Nederland binnenviel - en dus ook op zondag 12 mei 1940 toen de strijd rond de Grebbeberg begon - dwong de overheid talloze omwonenden van de Betuwestelling, ten zuiden van de Grebbeberg, huis en haard te verlaten. Een deel van hen kreeg tijdelijk onderdak in Woerden en omgeving. Militairen van de 3e compagnie van het Ite Autobataljon, sinds dinsdag 14 mei in Woerden, brachten na de overgave van de Nederlandse strijdkrachten met toestemming van burgemeester Van Kempen de vluchtelingen weer naar huis.¹ De burgemeesters van Jutphaas, Echteld en Ochten en het hoofd der school uit IJzendoorn, A. Soels, bedankten de bevolking

in het *Woerdensch Weekblad* voor de opvang van hun inwoners.²

De burgemeester van Montfoort, J.B. Kemme, ontving in mei bedanken van de gemeenten Jutphaas, Buren, Tiel, Zoelen en Geldermalsen.³ Op 13 juni 1940 verbleven er nog altijd 1250 vluchtelingen in Montfoort en nog eens 600 in de onmiddellijke omgeving.⁴

Rotterdamse daklozen

Na het bombardement op Rotterdam op dinsdag 14 mei 1940 nam Woerden inwoners uit die stad op. Sommigen vertrokken na afloop van de gevechten weer, maar enkelen bleven om welke reden dan ook. De gemeente zocht naar onderdak voor hen. Woerdenaren die dakloze Rotterdammers wilden opvangen,

Rotterdamse vluchtelingen verzamelen bij museum Boijmans vlak na het bombardement.
(Nationaal Archief, Den Haag, Fotocollectie Spaarnestad)

Rotterdamse vluchtelingen krijgen in mei 1940 in Den Haag een hartelijk onthaal met een goede maaltijd.
Of Woerden dat ook deed, is niet bekend. (Nationaal Archief, Den Haag, N.V. Vereenigde Fotobureaux)

Woerden Plantsoen bij 't Station.

Het Spoorplantsoen uit 1914, met daarachter de Bonaventurakerk, was voor vluchtelingen die per trein in Woerden arriveerden het eerste wat zij van de stad zagen. Een aantal van hen beviel het zo goed, dat zij bleven. Een ansichtkaart uit de jaren '40. (RHC Rijnstreek en Lopikerwaard/W2566)

konden dat voor dinsdag 16 juli doorgeven.⁵

De landelijke overheid had kennelijk geanticipeerd op een mogelijk vluchtelingenprobleem door de oprichting van het zogenoemde Bureau Afvoer Bevolking (BAB) in De Haag. Burgemeesters in Zuid-Holland moesten uiterlijk woensdag 17 mei laten weten hoeveel vluchtelingen - tot op honderd nauwkeurig - er in hun woonplaats verbleven. Er was bij het Departement van Binnenlandse Zaken zelfs een Regeeringscommissaris voor de Steunverlening aan Rotterdam werkzaam.⁶ Volgens een gemeentelijke notitie verbleven er op woensdag 22 mei 1940 in Woerden permanent zes Rotterdammers, drie inwoners van Scherpenzeel en een uit Tilburg. Woerden

declareerde voor de periode van 26 mei tot 2 juni 1940 11,70 gulden (vergelijkbaar met nu ongeveer 130 euro⁷) aan gemaakte onkosten voor de Rotterdamse vluchtelingen; een bedrag dat in de weken erna nauwelijks veranderde.⁸ Gemeentearchitect van Woerden H.W. van der Meij - vergelijkbaar met de directeur gemeentewerken van nu - rapporteerde half juli 1940 aan B en W dat in Woerden tijdens de Meidagen "een groot aantal vluchtelingen hier gehuisvest [was] geweest" en tijdens de mobilisatie Nederlandse militairen en sinds de bezetting ook Duitse. "Ook is 't mij bekend dat hier in meerdere gezinnen vluchtelingen uit Rotterdam, Den Helder, Vlissingen zijn, terwijl ook woningen bij Rotterdammers in gebruik zijn."⁹

Een advertentie in het Woerdensch Weekblad van 13 juli 1940.

De landelijke overheid deed op Woerden een beroep om meer vluchtelingen te huisvesten, maar Van der Mey waarschuwde voor al te veel optimisme. Leegstaande woningen had Woerden niet en geschikte gebouwen evenmin. Wel waren er vier houten barakken met ruimte voor 700 militairen, de kazerne en de grote (Wagen)loodsen aan de Singel. De Nederlandse militairen maakten echter plaats voor Duitse... Al met al rapporteerde de gemeentesecretaris namens het college van B en W aan Den Haag dat er op donderdag 18 juli 1940 in Woerden zeven Rotterdamse vluchtelingen en tien van elders waren gehuisvest, maar ook nog eens 350 Nederlandse militairen bij burgers en verder 600 Duitse militairen. Deze laatsten

verbleven overigens in barakken en militaire gebouwen in de stad. De stad had het aardig voor de kiezen gekregen en zag eerlijk gezegd weinig heil in het opnemen van nog meer vluchtelingen. Hij beloofde wel nader onderzoek te doen.

Lange tijd bleef het aantal Rotterdammers in Woerden gelijk: De familie Nolte, het gezin Damstee en vrijgezel Van Belle. Alles bij elkaar zeven personen.

In juli 1940 verbleven er in Woerden zeven Rotterdammers en tien van elders, 350 Nederlandse militairen en 600 Duitse militairen

Rijk betaalt

Wie voldoende (financiële) middelen bezat om zelf voor onderdak en voeding te zorgen, viel buiten alle rijksregelingen. Wie eenmaal door het BAB als vluchteling was aangemerkt, kon aanspraak maken op zorg van de landelijke overheid. De gemeenten voerden de regelingen uit, maar declareerden de kosten bij het ministerie van Binnenlandse Zaken.

Wie onderdak bood aan vluchtelingen, kreeg daarvoor - wat dat betreft was het in Nederland goed geregeld - een vergoeding: voor huisvesting en voeding voor de eerste persoon zestig cent per dag, voor de tweede vijftig cent en voor elke volgende persoon veertig cent, voor elk kind beneden de twaalf, dertig cent per dag. De vergoeding werd met vijf cent per persoon per dag verminderd als er geen bedden beschikbaar waren. Op de regeling waren allerlei varianten mogelijk

Ook steun aan militairen

Niet alleen vluchtelingen konden aanspraak maken op een uitkering. Ook militairen die tijdens de Meidagen "te velde" waren en in hun mobilisatiestandplaats goederen verloren hadden, konden zich tot 1 maart 1941 voor een vergoeding melden.²⁰ Ook anderen die door de veranderde omstandigheden een vorm van schade leden, mochten een beroep op vergoeding doen. Een Scheveningse visser met zijn gezin, die in Woerden terecht was gekomen, vroeg om ondersteuning. Vader werkte bij

visser Jac. den Dulk en Zonen in Scheveningen en kreeg wekelijks een reiskostenvergoeding, omdat de vissersboot op een werf werd gerepareerd en hij zolang niet in Woerden bij zijn gezin kon wonen. Hij was in de kost bij zijn schoonouders in Wassenaar en kwam alleen in het weekeinde thuis. Hij kreeg de reiskosten van drie maanden tussen Den Haag en Woerden vergoed. Ook andere gezinnen van vluchtelingen (uit Leiden en Rotterdam) die in Woerden verbleven, declareerden reiskosten bij de gemeente, bijvoorbeeld voor de studie van hun kinderen.²¹

(wel of geen voedsel verstrekken, alleen voedsel verstrekken en geen onderdak, enzovoort).

Ook in medisch opzicht werden de vluchtelingen niet aan hun lot overgelaten. Huisarts W. van der Giesen werd als hun dokter aangewezen. Hij moest vluchtelingen medisch keuren en indien nodig inenten tegen tyfus, paratyfus en cholera en kon hen laten ontsmetten als het nodig was. Vluchtelingen werden automatisch lid van het ziekenfonds Woerden en Omstreken en de kosten voor het lidmaatschap schoot de gemeente voor om die daarna bij het ministerie te declareren. Hetzelfde gold voor de kosten van het lidmaatschap van een begrafenisfonds. Er was zelfs een voorziening getroffen voor opname in een krankzinnigengesticht of -inrichting als dat nodig was. Werklozen moesten zich laten inschrijven bij het arbeidsbureau en konden te werk worden gesteld. Wie naar het buitenland vertrok (lees: in Duitsland werken) kreeg daarvoor een vergoeding. De gemeente kon ook die kosten declareren bij het Rijk. Na het bombardement berooide Rotterdammers kregen hulp bij de inrichting van hun woning in een nieuwe woonplaats.

De Rotterdamse Gemeentelijke Dienst voor Maatschappelijk Hulpbetoon stuurde Woerden in juli 1940 een lange lijst toe, die diende als richtlijn voor de verstrekking van goederen. Die lijst liep uiteen van beddengoed en huisraad als stoelen en tafels en keukengerei, tot boven- en onderkleding en linnengoed. Gemiddeld was er driehonderd gulden beschikbaar (nu iets minder dan 3500 euro) voor een gezin om zich in een nieuw onderkomen te installeren.¹⁰

In de zomer van 1940 probeerde de landelijke overheid zoveel mogelijk vluchtelingen naar huis te laten terugkeren. Niet iedereen gaf daaraan gehoor. Een weduwe uit Den Helder, die in Woerden onderdak had gekregen, koos ervoor in Woerden te blijven. Rotterdammer Andries Nolte en zijn echtgenote, die in Woerden tijdelijk in het pand Van der Valk Boumanlaan 18 woonden, kregen eind september 1940 van het Rotterdamse Centraal Evacuatie-Bureau toestemming terug te keren naar Rotterdam. Ze konden in het pand Kerkelstraat 5 wonen. Nolte bleef echter in Woerden, even als plaatsgenoten J.G. de Haan en J. van Belle. Eind november 1940 verbleven er in Woerden vier personen uit

Rotterdam, die in aanmerking kwamen voor een uitkering van de 'Notbeistandshilfe van den Rijkscommissaris'.

In de tweede helft van augustus 1941 kregen de vluchtelingen op last van het Departement van Binnenlandse Zaken een zogenoemde kolenbon toegewezen ter waarde van 2,85 gulden (alleenstaande) of van 5,75 gulden (kostwinnaar). Hun wel en wee werd goed in de gaten gehouden. Wie bijvoorbeeld te werk was gesteld, maar minder verdiende dan de steun-uitkering voor vluchtelingen, kreeg het verschil keurig uitbetaald.¹¹ De landelijke overheid bepaalde en Woerden voerde uit. De kosten werden gedeclareerd bij het Herstelfonds 1940, dat onder het departement van Sociale Zaken viel. Op dinsdag 2 juni 1942 liet de gemeente aan het departement van Binnenlandse zaken weten dat er geen door hen gesteunde vluchtelingen meer waren.

In Den Haag verdwenen hele straten voor de bouw van de Atlantikwall in 1943, zoals een deel van Westduin. Gevolg: een stroom geëvacueerden. (Nationaal Archief Den Haag, Fotocollectie Anefo)

Conclusie: allen waren óf teruggekeerd, óf hadden zich definitief in de gemeente gevestigd.

Door de bouw van de Atlantikwall kwam er een nieuwe stroom vluchtelingen op gang

Nieuwe vluchtelingenstroom

De inkt van de brief was bij wijze van spreken nog maar net droog of er plofte op maandag 7 september 1942 een circulaire van Binnenlandse Zaken in de brievenbus: de hulpverlening aan geëvacueerden was

Panden aan de Haagse Jan van Nassastraat worden in 1943 gesloopt voor de bouw van de Atlantikwall. In deze straat was - hoe ironisch - ook het BAB gevestigd. Voor Woerden betekende het de komst van vluchtelingen. (Nationaal Archief, Den Haag, Fotocollectie Anefo)

weer actueel door de ontruimingen van gebieden op last van de Duitsers. In augustus 1942 had Hitler het bevel gegeven te beginnen met fase twee van de bouw van de Atlantikwall. Dat had grote gevolgen voor degenen die in de kustgebieden woonden. Helemaal als een verrassing kan het besluit niet zijn gekomen. Met ingang van mei 1942 mochten gemeenten namelijk hele woningen of desnoods alleen kamers vorderen. Soms voor het onderbrengen van een vluchteling, maar soms ook voor bijvoorbeeld het huisvesten van een personeelslid van het Wehrmacht Instandsetzungs Werkstatt (het voormalige magazijn) in Woerden of omdat de Wehrmacht het pand nodig had. De oplevering door de eigenaar diende vaak snel te gebeuren: binnen twee of drie dagen.¹²

Zorg in het buitenland

De zorg van de overheid strekte zich uit tot in Duitsland. Twee Woerdenaren die in Duitsland waren tewerkgesteld, konden zelfs hun bij geallieerde bombardementen verloren gegane goederen declareren bij de gemeente. Zo kreeg Hubertus Fortuin van de Kromwijkerkade vijftig gulden schadevergoeding uitgekeerd toen zijn kleding in de nacht van 3 op 4 juli 1943 in Keulen verloren ging. Cornelis Rudolph van Dijk van de Gedempte Binnengracht kreeg zelfs tweehonderd gulden voor zijn kleding, verbrand in de nacht van 25 op 26 juli 1943 in Hamburg. Hendrik Ravensbergen van de Gedempte Binnengracht kreeg hetzelfde bedrag nadat zijn kleding in Berlijn verloren ging bij een bombardement. Dat gold ook voor Hendrik Daniël Mur van de Singel die zijn bezittingen in de Duitse hoofdstad kwijtraakte.

Vluchtelingen kregen vergoedingen voor de transportkosten van personen en hun bagage, voor de opslag van de inboedel en een bijdrage in de huurwaarde van de verlaten woning. Wie een woning verliet, moest de huur blijven betalen voor het geval hij er ooit naar terug zou keren. Die maatregel werd genomen vanwege de toegenomen woningschaarste. Het rijk vergoedde dus een deel van de huur en verstrekke een bijdrage in de huurkosten van de nieuwe woning. Wie onderdak bood aan een geëvacueerd gezin, kreeg daarvoor ook nu weer een vergoeding. Het geëvacueerde gezin kreeg zakgeld. Wie zijn huisraad wilde laten overkomen naar de nieuwe woning, moest dat via de NS regelen. In bijzondere gevallen was transport over de weg mogelijk, maar niet voor een afstand van

meer dan 60 kilometer.

Zo kregen geëvacueerden uit Rotterdam en Den Haag een speciaal abonnement voor de NS waarmee zij van Woerden naar hun woonplaats konden reizen voor familiebezoek. Vanaf 1942 werd het beleid van de rijksoverheid, onder invloed van de bezetter, strenger. Eind mei 1942 kreeg Woerden per brief te horen dat niet alleen schadeformulieren moesten worden ingevuld bij geleden schade, maar ook een ariërv verklaring en dat bij de nationaliteit van de indiener ook het nummer van het persoonsbewijs moest worden vermeld.¹³

Ambtelijk Nederland spande zich in om het leed voor de oorlogsvluchtelingen zoveel mogelijk te verzachten. Dat moet

Een bijzondere kleurendia, gemaakt door de Fotodienst van de NSB uit de periode 1942/1943. Op de prent staan dichtgespijkerde huizen, vermoedelijk vanwege ontruiming van het kustgebied. (Beeldbank NIOD, Amsterdam)

worden gezegd. Deels misschien, omdat de Nederlandse ambtenaren goed waren in het opzetten van uitgebreide regelingen en daarin een naam hoog te houden hadden. De Duitse bezetter maakte tegen de uitgebreide regelingen weinig bezwaar. Waarom zouden ze? Nederland draaide immers op voor de kosten en niet het Derde Rijk. Ze waren gul op kosten van Nederland.

Wie wist ervan?

En weer stroomden er vluchtelingen naar Woerden toe. De nog altijd onbeantwoorde vraag is: wie was er of waren er in het stadhuis precies op de hoogte van de komst van de vluchtelingen en wie zorgde ervoor dat zij onderdak kregen in de gemeente? Het college van burgemeester en wethouders kon het niet zijn. Dit lichaam was voor de Duitse bezettingsmacht niet van belang en hief het min of meer op. In Woerden kwamen Van Kempen en wethouders G. Sonneveld en H. De Wit op vrijdag 29 augustus 1941 voor het laatst bijeen. Daarna tot na de bevrijding niet meer.¹⁴ Van Kempen leidde vanaf dat moment de gemeente en was het enige aanspreekpunt voor de Duitsers. Hij hield van september 1941 tot zijn onderduiken drie jaar later geen archief bij van zijn activiteiten.

Hoe was de huisvesting en verzorging van geëvacueerden en vluchtelingen in 1942 georganiseerd? Landelijk had het Bureau Afvoer Burgerbevolking (BAB) in Den Haag de leiding, onder verantwoordelijkheid van de Commissaris Afvoer Burgerbevolking. Onder hem vielen de Gewestelijke Evacuatie Bureaus. Voor vluchtelingen of geëvacueerden werd in principe een woning in een gemeente gezocht. Geëvacueerden die door ziekte, leeftijd of invaliditeit nergens naar toe konden, kregen onderdak in Evacuatie-noodinrichtingen. De overige vluchtelingen die nergens heen konden, kregen onderdak in een Evacuatie-kamp. Geëvacueerden konden na vestiging in een

nieuwe gemeente niet gaan en staan waar zij wilden. Wie bij wijze van spreken zijn leegstaande woning in zijn oude woonplaats wilde inspecteren, mocht dat doen als de woning niet in een verboden gebied lag. Een nachtje logeren mocht, maar langer dan tien dagen wegblijven uit de gemeente van vestiging, was alleen met schriftelijke toestemming toegestaan. Woerden kreeg met enige regelmaat daarover post van andere gemeenten waar oud-inwoners opdoken.

Vluchtelingen werden ondergebracht bij inwoners van Woerden, omdat er geen groot gebouw was

Uit heel Nederland

Uit een briefje van Van Kempen aan het BAB van maandag 5 juni 1944 blijkt dat zich in Woerden op dat moment 421 vluchtelingen bevonden. Woerden telde op zaterdag 1 januari 1944 10.009 inwoners. Van Kempen vroeg het Departement van Binnenlandse Zaken om de oprichting van een organisatie die lectuur verschaftte aan geëvacueerden. Woerden kende de Nutsbibliotheek, een rooms-katholieke bibliotheek en de particuliere bibliotheken van de firma's Kraaijenbrink en Tesser. Er waren in de gemeente 8800 uitleenbare boeken beschikbaar en dat vond hij kennelijk te weinig.¹⁵ Er is geen reactie op zijn brief bekend.

De situatie in Nederland veranderde ingrijpend onder invloed van de oorlogshandelingen. Het voedselprobleem in het westen van het land werd steeds nijpender en dat zorgde voor een nieuwe stroom

Opvang van vluchtelingen in de regio

Niet alleen Woerden ving vluchtelingen op in de periode 1940-1945, leert een snelle zoektocht in diverse gemeentelijke archieven. Montfoort ving zoals gezegd in de Meidagen van 1940 zo'n 1250 vluchtelingen op binnen de gemeentegrenzen. In Rietveld, tot 1964 een zelfstandige buurgemeente van Woerden, kregen geëvacueerden onderdak vanaf 1943. Eerst uit de gemeenten Katwijk (zes personen) en Den Haag (drie á vier personen) en vanaf maart 1944 ook uit Nieuwe-Tonghe op Goeree-Overflakkee (twintig personen). Later kwamen daar inwoners van andere gemeenten bij zoals Ooltgensplaat en Renkum. Het aantal evacués steeg langzaam naar 27 personen tot 44 in maart 1945. In mei van dat jaren het er 110, waarvan 56 uit gemeenten

vluchtelingen. Geëvacueerden die aan de kust hadden gewoond en naar het oosten van het land waren gestuurd voor onderdak, moesten weer in westelijke richting vertrekken, vanwege het oorlogsgeweld door de vanuit het zuidoosten optrekkende geallieerde legers. De mensen die in Woerden werden opgevangen, kwamen uit heel Nederland, van noord tot zuid.¹⁶

In Woerden was voor vluchtelingen of geëvacueerden geen grote centrale hal of gebouw beschikbaar. Dat betekende in de praktijk dat vluchtelingen werden ondergebracht bij inwoners van Woerden. Een willekeurige greep uit een uitbetalingslijst van vergoedingen met daarop meer dan 110 adressen waar aan vluchtelingen onderdak werd geboden in de maanden rond de bevrijding: Woerdenaar T. van Schaik, Waardsedijk 2, bood onderdak

op de Veluwe. Na de capitulatie van de Wehrmacht daalde het aantal snel tot negen in september 1945.²² Bodegraven huisvestte in mei 1940 enige dagen zo'n 2500 inwoners van Jutphaas, Veenendaal, Maarssen en Tiel. Zij vertrokken direct na de Nederlandse overgave. In juli 1944 verbleven er in het dorp langdurig 246 personen, verspreid over 79 adressen. Dat moesten er volgens de Commissaris Afvoer Burgerbevolking in Zuid-Holland, Baumann, 500 meer worden door de problemen in Den Haag. Dat liet hij op 7 maart 1945 doodleuk weten aan de Bodegraafse burgemeester. Of ze ook daadwerkelijk zijn gekomen, blijkt niet uit het Bodegraafse archief.²³ In de archieven van de gemeenten Kamerik, Harmelen, Oudewater en Barwoutswaarder is niets over vluchtelingen of evacués aangetroffen.

aan het uit vijf personen bestaande gezin van J. Looyen uit Wageningen. Ze gingen 1 juli 1945 terug naar huis. Woerdenaar H. Griffioen, Voorstraat 32-I, huisvestte weduwe A.A. Kleiberg en haar drie kinderen uit Zuid-Beyerland. L. Leenaers en zijn echtgenote uit Arnhem verbleven bij W.B.H.C. Groenlo, Leidsestraatweg 64-4. J. Hubers, zijn vrouw en hun drie kinderen uit Oosterbeek, kregen in 1945 onderdak bij A. Hoogendoorn, Breeveld 18. Bij G. Kalshoven-Noorlander, Prinsenlaan 60-I kreeg het gezin van A. Hagensteyn (zes personen) uit Kerkwerpe (op Schouwen-Duiveland) onderdak.

In de periode augustus/september 1943 declareerde Woerden de kosten voor 25 vluchtelingen bij het Gewestelijk Evacuatiebureau naast een echtpaar uit Rotterdam dat al sinds mei 1940 in Woerden verbleef. Er waren in die periode

ook ineens drie Woerdense gezinnen vluchteling. Dat waren de families D. Engel, A. Beugelink en H.L. Sparnaaij. Zij woonden in panden aan de Oostsingel en die woningen waren door de Duitse Wehrmacht

gevorderd. De panden lagen in het gebied Oostsingel/Exercitieterrein en dat was alleen toegankelijk voor Duitsers. De drie gezinnen behielden tot aan de bevrijding hun vluchtelingenstatus.

BEVEL

Op last van den Oberbefehlshaber der Wehrmacht moeten vóór 1 Februari 1945 onherroepelijk alle geëvacueerden, thans nog wonende in de gemeenten Zaltbommel, Gameren (Nieuwaal), Zuilichem, Brakel (Aalst en Poederoyen) deze plaatsen verlaten.

Alle geëvacueerden worden afgevoerd in grote colonnes via Zaltbommel naar het Noorden. Zij, die na 1 Februari nog in huizen worden aangetroffen, worden door de Weermacht op straffe wijze uit de woning verwijderd en kunnen niet op hulp der evacuatie-comité's rekenen.

Wanneer aan dit bevel geen gehoor gegeven wordt, worden de gemeenten binnen 2 uur GEHEEL ontruimd.

BAGAGE. Alleen die bagage kan meegenomen worden, die de familie zelf kan dragen en met de trein vervoerd kan worden. Een teveel aan bagage moet achtergelaten worden in Zaltbommel of Schalkwijk. Dekens, borden, bekens en tepels moeten voor onmiddellijk gebruik bij de hand gehouden worden.

Het is nu toch wel allen duidelijk geworden, dat deze zaak zeer ernstig is. Alles wat mogelijk is zullen wij in het werk stellen om Uw leed enigszins te verzachten door de evacuatie zo goed mogelijk te organiseren.

Helpt nu toch in Uw eigen belang vooral mede aan een ordelijk verloop door de gegeven bevelen stipt op te volgen.

Voor iedere colonne van 20 gezinnen zal een groepsleider aangewezen worden, voor iedere groep van 250 personen een troepelider. Ook de bevelen van deze leiders moeten gedurende de tocht stipt opgevolgd worden.

Zij, die op eigen gelegenheid naar ouders of familieleden in gebieden, die niet geëvacueerd behoeven te worden, wensen te trekken, krijgen hiertoe nu Schalkwijk toestemming.

De Opperluitenant der Marchaussees, M. KOOPMANS.

De Burgemeester van Zaltbommel, J. BOLL.

De Burgemeester van Brakel en Poederoyen, W. J. POS.

De Burgemeester van Gameren en Zuilichem, C. HOBO.

Een affiche uit februari 1945. Op last van de Oberbefehlshaber der Wehrmacht moesten vanaf 1 februari 1945 alle personen die nog wonen in de gemeenten Zaltbommel, Gameren (Nieuwaal), Zuilichem, Brakel (Aalst en Poederoyen) deze plaatsen verlaten vanwege de dreigende gevechten. En zo komt er een stroom vluchtelingen op gang. (Beeldbank NIOD, Amsterdam)

In de maanden oktober tot en met december kwam het aantal vluchtelingen uit op net boven de dertig. Ter gelegenheid van kerst kregen vijftien van hen een extraatje van een paar gulden. Lang bleef het aantal tussen de 25 en 30 steunverleningen aan vluchtelingen variëren. In februari 1944 waren er 41 vluchtelingen die steun kregen vanuit de gemeente. In april waren het er inmiddels 82 en het aantal steeg langzaam verder. Vanaf januari 1944 mochten gemeenten geen steun meer verlenen aan Joodse Nederlanders en gemengd gehuwden, volgens een circulaire van het departement van Binnenlandse Zaken. Zij konden zich voor steun wenden tot Lippman, Rosenthal en Co in Amsterdam.¹⁷

Geen ambtenaren meer

In december 1944 lijkt de steunverlening aan de vluchtelingen te haperen. Diverse ambtenaren van de gemeente waren ondergedoken. NSB-burgemeester Callenfels spreekt in een brief aan het BAB eufemistisch over “ambtenaren die hun functie niet meer waarnemen”. Het nog aanwezige personeel moet taken overnemen en zich de materie nog eigen maken.

Declaraties op tijd inleveren lukt daarom niet, maar de gemeente stond er financieel niet goed voor en er arriveerden steeds meer vluchtelingen uit Gelderland.¹⁸

Het aantal ondersteunde vluchtelingen steeg in november door de gevechten in het oosten van het land tot 102, verdeeld over tientallen adressen in de stad. Het aantal steeg verder tot 322 in april 1945, verdeeld over 117 adressen in Woerden.

De cijfers zijn overigens niet eenduidig. Uit een opgave van het gemeentebestuur van Woerden aan het BAB in Den Haag van 22 februari 1945 blijkt dat Woerden op 1 januari 1944 387 vluchtelingen onderdak bood; per 1 juli van dat jaar 422 en op 1 januari 1945 550. Het verschil met de door de auteur genoemde cijfers is mogelijk te verklaren uit het feit dat de gemeente verschillende registratiekaartsystemen kende. Steun aan evacués werd op een ander formulier gedeclareerd dan bijvoorbeeld de voor hen betaalde contributie aan het ziekenfonds.

Na de capitulatie van Duitsland, wilden velen weer zo snel mogelijk terug naar hun eigen woning of woonplaats. Dat bleek in veel gevallen niet mogelijk om welke reden

Boze onderofficier schiet op station Haagse neer

Een boze Duitse onderofficier die niet snel genoeg naar zijn zin bij de treincoupé voor Wehrmacht-personeel kon komen, schoot uit frustratie op 9 juli 1943 op station Woerden een vrouw in de borst. De kogel verliet het lichaam via de rug. De onderofficier stapte om 16.10 uur in de trein van Utrecht naar Den Haag.

Het slachtoffer, de uit Den Haag afkomstige Johanna Maria Peeters-Steenwijk, woonachtig in Sprundel, werd naar het ziekenhuis Ope Dei gebracht en nadat ze was gestabiliseerd naar de woning van haar moeder in Den Haag. Haar twee weken oude baby bleef bij het voorval ongedeerd.

De Woerdense Ortskommandant onderzocht de zaak. De militair kon niet gelijk worden aangehouden, omdat de trein alweer was vertrokken, voordat de Ortskommandant van het voorval was verteld. De stations Gouda en Den Haag werden gealarmeerd en gevraagd naar de militair uit te kijken.

De vrouw herstelde van haar verwondingen.

dan ook. Sommige panden waren totaal verwoest door oorlogsgeweld, anderen zwaar beschadigd, zodat terugkeer was uitgesloten. Dan was er weinig anders mogelijk dan in Woerden blijven wonen. Na de oorlog deed de gemeente zaken met het Centraal Bureau Verzorging Oorlogsslachtoffers, omdat het BAB was opgeheven. In februari 1948 declareerde Woerden nog ruim 110 gulden aan uitbetaalde vergoedingen aan oorlogsslachtoffers. Het heeft tot meer dan zes jaar na de capitulatie geduurd, voordat de gemeente het dossier kon sluiten.¹⁹

Over de auteur:

Bert van Elk is geboren en getogen in Woerden. Hij werkte meer dan 44 jaar in de journalistiek, zowel bij kranten en tijdschriften als bij het Ministerie van Defensie. Hij studeerde contemporaine geschiedenis aan de Universiteit Utrecht. Van Elk schreef diverse boeken over historische onderwerpen onder zijn eigen naam en werkte aan andere boeken mee.

Noten

1. Nederlands Instituut voor Militaire Historie, inventarisnummer 409 Gevechtsverslagen en -rapporten mei 1940. Nr. 503029 Verslag van de commandant van de 3e compagnie van het IIe autobataljon kapitein L.J. de Vos.
2. Woerdensch Weekblad van 25 mei 1940.
3. Woerdensch Weekblad van 1 juni 1940.
4. Regionaal Historisch Centrum Rijnstreek en Lopikerwaard (hierna: RHCRL), gemeentearchief Montfoort, M093, inv. nr. 1088.
5. Woerdensch Weekblad van 13 juli 1940.
6. Woerdensch Weekblad van 18 mei 1940 en RHCRL W003, map 1629, Evacuées te Woerden: steunverlening, huisvesting e.d. 1940-1941.
7. Voor het omrekenen van de prijzen van toen naar nu is in dit artikel gebruik gemaakt van de omrekentool van het CBS: <https://www.cbs.nl/nl-nl/visualisaties/prijzen-toen-en-nu>.
8. RHCRL, W003, map 1634: Uitbetaalstaten en declaraties voor evacuées en oorlogsslachtoffers: huisvesting, voeding medische zorg transport 1940 - 1947.
9. RHCRL, W003, map 1629, Evacuées te Woerden: steunverlening, huisvesting e.d. 1940-1941.
10. RHCRL, W003, map 1629, brief van het departement van Sociale Zaken van 31 juli 1940.
11. RHCRL, W003, map 1630, Evacuées te Woerden: steunverlening, huisvesting.
12. RHCRL, W003, map 2960: Vordering van woonruimte ten behoeve van oorlogsslachtoffers, Duitsers e.a.: voorschriften en toepassing in Woerden 1942 - 1946.
13. RHCRL, W003, map 1632: Oorlogsschade en bezettingsschade (uitvoering, opgaven, uitkeringen) en burgerslachtoffers in Woerden 1940 - 1948.
14. RHCRL, W003, Gemeente Woerden 1936 - 1980. Notulen vergaderingen Burgemeester en Wethouders, 1938 - 1948.
15. RHCRL, W003, map 1630, Evacuées te Woerden: steunverlening, huisvesting 1942 - 1945.
16. RHCRL, W003, map 1631, Evacuées te Woerden: steunverlening, huisvesting 1946 - 1951.
17. RHCRL, W003, map 1636: Uitbetaalstaten en declaraties voor evacuées en oorlogsslachtoffers - huisvesting, voeding, medische zorg, transport 1940 - 1947. Circulaire nr. 7412, Afd. A. Deze bank werd door de Duitsers gebruikt om geroofde Joodse tegoeden te innen.
18. RHCRL, W003, map 1635: Uitbetaalstaten en declaraties voor evacuées en oorlogsslachtoffers - huisvesting, voeding, medische zorg, transport 1940 - 1947. Brief van 5 december 1944 aan het BAB.
19. RHCRL, W003, map 1631, Evacuées te Woerden: steunverlening, huisvesting 1946 - 1951.
20. RHCRL, W003, map 1640: Steunverlening tijdens en kort na de Tweede Wereldoorlog aan militairen, gezinnen van arbeiders in Duitsland, tuinbouwers, Joden, armlastigen en repatrianten uit Duitsland, 1941 - 1945.
21. RHCRL, W003, map 1644: Overbruggingssteun voor evacuées te Woerden, 1943 - 1946.
22. RHCRL, W0007a, inv. Nr. 162.
23. RHCRL, B051, inv.nr. 748.